

Joanna TOROWSKA
dr, Uniwersytet Jagielloński

Idea nauczania powszechnego w pedagogice reformacji w ujęciu M.M. Rubinsteina na podstawie *Historii idei pedagogicznych w ogólnych zasadach*

Słowa kluczowe: idee pedagogiczne, historia idei pedagogicznych, pedagogika reformacji, M.M. Rubinstein, idea nauczania powszechnego.

W roku 2017 przypadła pięćsetletnia rocznica reformacji¹, wielkiego prądu religijno-polityczno-społecznego, zapoczątkowanego w XVI wieku przez Marcina Lutra, mającego na celu odnowę chrześcijaństwa. Nurtu kojarzonego najczęściej jako reakcja na negatywne zjawiska, jakie miały miejsce w katolickiej hierarchii kościelnej, a także stanowić miały opozycję do katolickiej doktryny dogmatycznej².

Mało kto uświadamia sobie, że w okresie reformacji zrodziła się idea nauczania powszechnego³. Idea ta weszła dziś w społeczną świadomość współczesnego człowieka, można powiedzieć, że jest ona osiągnięciem reformacji.

Idea powszechnego nauczania posiada duże znaczenie dla historii pedagogiki i historii idei pedagogicznych w ogóle⁴.

¹ Obecnie w Bielsku Białej obejrzeć można wystawę poświęconą 500 lat Reformacji zatytułowaną „Pod znakiem róży nad Białą”. W maju 2017 r. w Krakowie zorganizowana została sesja naukowa poświęcona polskiej reformacji. Warto też pamiętać, że w Polsce istnieje Muzeum Historii Polskiej Reformacji w Mikołajkach.

² <https://pl.wikipedia.org/wiki/Reformacja> (dostęp: 11.05.2017).

³ Inspiracją do podjęcia tej problematyki była praca M.M. Rubinsteina, *Historia idei pedagogicznych w ogólnych zasadach*, tłumaczenie J. Skakalska, Irkuck, 1922, s. 118-133.

⁴ Historia idei to dziedzina nauki, pole badań w historii i dziedzinach jej bliskich, zajmujący się wyrażaniem, kontynuacją i zmianami w ludzkich ideach na przestrzeni czasu. Por. Wikipedia: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Historiaidei> (18.09.2017). Historia idei pedagogicznych to nie to samo, co historia pedagogiki. Historia idei pedagogicznych nie dąży do tego by objąć całą przeszłość peda-

Historia idei powszechnego nauczania

Historia tej idei łączy się z wszystkimi aspektami ludzkiego życia. Idea powszechnego nauczania jako obowiązku państwa nie mieściła się w istocie światopoglądu Greka. Dodajmy, Grecja rozumiana jako kolebka kultury europejskiej⁵. Po pierwsze, w starożytności nie było podstawowych koniecznych warunków, by idea ta mogła się urzeczywistnić. Narody musiały wstąpić na drogę odpowiedniego rozwoju historycznego. Poprzednie warstwowe, klasowe społeczeństwa, dzielące się na bogatych i masę – niewolników, którzy muszą pracować, nie stwarzały odpowiednich warunków do rozwoju potrzeby takiej edukacji.

Ludzie odróżniali się prawami i obowiązkami. Pojawiła się sprzeczność w stylu życia bogatych i niewolników oraz ich zainteresowaniach. W rezultacie wraz z rozwojem kultury, sztuki i nauki masa oderwana została od tej sfery życia.

Trzeba sobie uzmysłwić, że nauczanie i wychowanie potrzebowały nakładów finansowych i środków, a z drugiej strony ludzie wykształceni oczekiwali innych form spędzania czasu.

Można powiedzieć, że w okresie hellenistycznym i w czasach Cesarstwa Rzymskiego nastąpiło oderwanie mas od wykształcenia. A zatem już w starożytności powstało przeciwieństwo: „arystokracja – naród”.

Zarówno Platonowi, jak i Arystotelesowi obca była myśl przyłączenia całej masy do kultury, choć przygotowywali narodzenie osobowości. Nadal jednak obydwa wielcy myśliciele byli na gruncie zawężonego pojęcia człowieka⁶.

Można jednak powiedzieć, że w węższym znaczeniu nauczanie powszechne znane było Grekom, a ich historia dostarcza wzorca zastosowania i realizacji tej myśli u Spartan i Ateńczyków. Trzeba stwierdzić, że idea człowieka była daleka świadomości antycznego świata. Narodzenie człowieka nie oznaczało prawa do życia (czego dowodem Sparta i skała Tarpejska) – gdzie częste było zjawisko zabijania dzieci. W tym czasie tylko Żydzi rozszerzyli pojęcie ludzkości także na niepełnosprawnych.

Potrzebny był duży religijny przewrót w poglądzie na to, że człowiek ma duszę. Dopiero wówczas świadomość Europejczyków zaczęła chronić dzieci. Początkowo poprzez ustawy, drogą państwową i poprzez religijną władzę podjęto tą trudną kwestię⁷.

W ten sposób została upowszechniona idea człowieka i rozszerzona na wszystkich ludzi bez ograniczeń. Jednak, aby powstała idea powszechnego nauczania, potrzeba było idei człowieka jako człowieka.

---

gogiczną, ale świadomie ogranicza swoje zadanie do przeglądu tych wyników ideowych, które leżą w głównym nurcie rozwoju pedagogiki. Kryterium wyboru faktów i idei jest tu związek z życiem i szerokimi warunkami społeczno-socjalnymi oraz nastawienie na współczesność. Por. M.M. Rubinstein, Wprowadzenie w: *Historia idei pedagogicznych w głównych zasadach*, op. cit.

⁵ Tamże, s. 118.

⁶ Tamże, s. 120.

⁷ Tamże, s. 121.

Zaczątek idei człowieka w ogóle pojawił się u sofistów, którzy ogłaszając zasadę względności, ogłosili człowieka „miarą wszystkich rzeczy”. Sofistyka to rozwój okresu indywidualizmu; człowiek w tym okresie sformułował tezę o swojej samodzielności – co stanowiło przejaw jego duchowej autonomii. Było to jednak wąskie rozumienie idei człowieka charakterystyczne dla antycznego świata. Stopniowo wzrasta jednak świadomość indywidualności człowieka.

Zasługą sofistów jest ustanowienie prawa indywiduum do posiadania krytycznej myśli i właśnie wielcy starożytni myśliciele: Sokrates, Platon, Arystoteles wyrosli na tym gruncie. Można powiedzieć, że Grecy, głównie w swoich bogach, ujawnili osobowość, ale jeszcze nie uświadomili sobie tego teoretycznie.

U Arystotelesa dusza występuje jako ruszająca się siła, wprowadza on podział na inteligentne, zwierzęce i roślinne dusze⁸. Z kolei rola stoików polegała na racjonalnym uzasadnieniu równości ludzi. Według stoików *Logos* = Boski rozum, zapożyczony od Heraklita stał się pewną metafizyczną podstawą dla zjednoczenia całego świata, a tym bardziej ludzi. Skrajne przeciwności: dusza i ciało – w *Logosie* widzieli wewnętrzną, tworzącą zasadę całego świata; świat dla nich nasyca się pojęciem Boga. Stoicy stali na stanowisku panteizmu. Duch = „iskra Boża” znajdowała się u każdego człowieka; wszyscy ludzie są równi⁹.

W ten sposób odkryli drogę do chrześcijaństwa i nastąpiło filozoficzne uzasadnienie godności człowieka i propagowanie tych idei. Razem z tym przełomem podkreśla się boski charakter duszy. Już u stoików duch „iskra boża” znajduje się u każdego człowieka, stąd potrzeba opieki nad duszą i jej wymaganie dla wszystkich stanów, obywatelstwa, zaczynając od niewolników (Epiktet z Hierapolis, Marek Aureliusz, czciciel Epikteta)¹⁰.

Już Epiktet mówił o ludziach jako o „dzieciach bożych”. Boski *logos* zbliżył u stoików wszystkich ludzi. W ten sposób jak Platon i Arystoteles uważali, że niektóre narody przeznaczone są z natury do nieludzkiego istnienia, jak np. niewolnicy, to stoicy już ostatecznie zrywają z tą myślą.

Stoicy podkreślali naturalne prawo człowieka jako takiego. Oni uczynili możliwym, co było niemożliwym dla starożytnego Greka – to fakt, że niewolnik i jego pan są przed sądem równi w swoich prawach. Stoicy odkryli w ten sposób szeroką drogę do chrześcijaństwa.

Większość wszystkich idei jeszcze kilka wieków pozostawała w sferze życzeń, tutaj ta ważna idea, będąca filozoficznym uzasadnieniem godności człowieka i propagowania tych idei znalazła urzeczywistnienie. Stoicy swoją filozoficzną myślą, stojącą na szczycie antycznego myślenia, doprowadzili ją do końca.

Teraz z kolei pojawiła się druga misja, aby podejść do tego historycznego zadania z innej strony, gdyż mało było tylko teoretycznie uzasadnić ideę człowieka, boski charakter jego duszy i „oczywiste” prawo ludzkiego ducha – trzeba

⁸ Tamże, s. 123.

⁹ Tamże, s. 124.

¹⁰ Tamże.

było wszystko podeprzeć religijnym autorytetem. Starzy olimpijscy bogowie takiemu zadaniu nie mogli sprostać.

Religijne oświecenie człowieka, jako takiego, niosło ze sobą chrześcijaństwo. Stoickie potrzeby rozpatrywania duszy człowieka jako boskiego początku znalazło tutaj swoje uzasadnienie i realizowane było w żywym religijnym przeżywaniu.

Myśl o grzeszności świata, o boskim pochodzeniu duszy, o ciele jako o ciemności, pozwalały skierować poszukiwania na Królestwo „nieziemskie”- na Królestwo Boskie. Myśl ta wyobcowała ludzi z ziemi, ale obiektywny duch historii na razie pozostał na ziemi. Oddzielenie duszy od części ciała otrzymało realizację w opiece nad dziećmi, potrzebę powszechnego nauczania¹¹.

Najpierw pojawia się państwowo-prawna ochrona dzieci w rzymskim państwie. Rzymianie, w stosunku do podbitych i nowych adeptów rzymskiego państwa, otworzyli szeroką drogę do nabycia godności rzymskiego obywatelstwa. Taka możliwość, z państwowo-prawnego punktu widzenia, Cesarstwo Rzymskie wykonywało nie uświadamiając sobie wielkiej misji zjednoczenia ludzkości. To była jedna z zasad, warunków, umożliwiająca realizację idei powszechnego nauczania.

Walka o obronę dzieci w czasach, gdy nie były chronione prawem, nie mogła zakładać wprowadzenia powszechnego nauczania w pełnym znaczeniu tego słowa. Tylko na gruncie filozoficznego uzasadnienia boskiego pochodzenia duszy człowieka i głównie na gruncie upowszechnienia się chrześcijaństwa pojawiła się możliwość wystąpienia w obronie dzieci. Z chrześcijańskiego punktu widzenia cenna była każda dusza i należało dołożyć starań, żeby dołączyła do wiecznego życia.

Zaniedbywanie i porzucanie dzieci było nierzadkim zjawiskiem i Konstantyn np. groził śmiercią za takie przestępstwa¹². Takie wątpliwości pojawiały się jeszcze w Irlandii na przełomie X i XI wieku, a jeszcze wcześniej np. Karol Wielki próbował wprowadzić na przełomie VIII i IX wieku powszechne nauczanie. To pokazuje, że nawet wielka państwowa władza okazała się bezsilną zrealizować powszechne nauczanie. Klucz do tej nieudanej próby Karola Wielkiego leży w tym, że historia jeszcze nie wytworzyła trwałego fundamentu dla rozwiązania tego zadania. Trzeba było spełnić cały szereg warunków.

Przede wszystkim musiała dokonać się ekonomiczna rewolucja – przejście od prymitywnego, naturalnego gospodarstwa do bardziej skomplikowanych form. Dopóki panowała prymitywna gospodarka, chłopi i szlachta jeszcze w okresie wczesnego średniowiecza byli zadowoleni z prostych form wychowania.

Wraz z rozwojem miast i przemysłu, rozwinął się rynek produktów i usług. Od XII wieku zaczynają pojawiać się szkoły w miastach. Pierwsze z nich służyły przygotowaniu skrybów, pisarzy, autorów umów i innych. Cechą tego okresu jest brak bezpośrednich kontaktów producent-konsument, które umożli-

¹¹ Tamże, s. 125.

¹² Tamże, s. 126.

wiali jedynie pośrednicy. Całokształt ówczesnego funkcjonowania społecznego wymagał podsawowego kształcenia w szkole¹³.

Na przełomie XV i XVI wieku jednostki wykazywały tendencję do pozostawania w mieście i podejmowania się profesji przeważnie zbliżonych do tych podejmowanych przez ojców i dziadków.

Innym ważnym czynnikiem ukształtowania się idei nauczania powszechnego było wynalezienie kompasu i prochu (1354 r.). Pierwszy z nich ułatwiał podróże. Pojawiła się wówczas potrzeba badań świata i życia. Powstała też potrzeba wiary w duchową siłę człowieka. Nic więc dziwnego, że w tym okresie pojawiła się przeciwwaga książkowej mądrości o niezbędności czytania „księgi świata” (Odrodzenie, Dekert i inni)¹⁴.

Kolejnym ważnym czynnikiem, jaki przyczynił się do przybliżenia realizacji idei powszechnego nauczania był wynalazek prochu. Wcześniej przewagę miał rycerz w zbroi, a zwykły człowiek, był pozbawionym gruntu, nie mającym oparcia. Wynalazek prochu i broni palnej wprowadził wielką zmianę. Rycerze i feudałe potrzebowali nowej siły przy wykorzystaniu nowego sposobu walki. Zwiększa się siła zwykłego człowieka, podwyższały się jego potrzeby i aspiracje życiowych dóbr i przygotowania do życia.

Z osłabieniem i upadkiem feudalizmu tworzą się zjednoczone jednostki, przywódca których utrzymywał stałe wojsko. Wraz z bogaceniem się społeczeństwa w końcu XVI w. i w XVII w. coraz bardziej ustaliła się idea merkantylizmu – bogactwa narodu w oparciu o przemysłowo-handlowe życie kraju, a głównie w oparciu o import towarów. Nastąpił napływ złota i drogich kamieni z nowo odkrytej Ameryki (1492 r.). Wzrost znaczenia pieniądza podyktował zintensyfikowany rozwój miast, płynność robotników, a w związku z tym także wzrost znaczenia podstawowej wiedzy i szkoły powszechnej¹⁵.

Bardzo ważnym czynnikiem, jaki miał wpływ na powstanie idei powszechnego nauczania, było drukowanie książek i wynalazek druku – Gutenberg (1440 r.). Powszechne nauczanie i dostępna szerszym kręgom książka – te dwa warunki łącznie miały wpływ na wprowadzenie powszechnego nauczania.

Wzrost znaczenia języka ojczystego w edukacji, a także zbliżenie wiedzy do praktyki życia codziennego i funkcjonowania społecznego – to były zadania dalszych rozwijających się idei pedagogicznych. Dodać należy, że nauka języka łacińskiego powszechnie wiązała się z kształceniem arystokracji, natomiast powszechne kształcenie nie miało charakteru masowego.

Związany z reformacją Luter wystąpił z żądaniem powszechnego nauczania. Inspiracją był jednak religijny, a nie pedagogiczny kontekst. Z akcentowaniem wartości naturalnych, związanych z przyrodą, skłaniał uwagę ku kwestiom religijnym. Im kościół przechodził w silną szeroką i skostniałą organizację z rozle-

¹³ Tamże, s. 127.

¹⁴ Tamże, s. 128.

¹⁵ Tamże, s. 129.

głą, niedostępnym prostym ludziom systemem dogmatów, z niezrozumiałym językiem łacińskim i wielopoziomą duchową hierarchią, tym bardziej odczuwało się oderwanie jednostki od bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Zjawisku temu towarzyszył w środowisku przedstawicieli kościoła upadek autorytetu i rozpoczął się powrót do pierwotnego początkowego chrześcijaństwa¹⁶.

Reformacja miała wiele cech wspólnych z ruchem ogólnohumanistycznym, co przejawiało się pogańskim kolorytem stosunku do świata, jak to miało miejsce u wielu przedstawicieli włoskiego Odrodzenia. Pojawił się protest przeciw nadmiernej wierze w rozsądek, w racjonalizm, z którym silnie związany był średniowieczny kościół, z jego systemem dogmatów i złożoną kościelną organizacją. Reformacja nie odrzuciła racjonalizmu, lecz przyjęła pewne elementy mistycyzmu w postaci ruchu duchowego.

Fakt ten nawiązywał do myśli chrześcijańskiej. Waldensi (leśni bracia) w XIV w. zaczęli tworzyć odchylenia od kościelnej hierarchii, bo świętym mógł zostać każdy członek grupy, nie wyłączając kobiet. Każdy musiał mieć Biblię w ręce, stąd pojawiła się potrzeba jej udostępnienia w języku ojczystym. Tak zrodziła się myśl usunięcia języka łacińskiego i modlenia się w języku ojczystym. Fakt ten miał duże znaczenie nie tylko dla życia religijnego, ale i dla pedagogiki. Stąd tylko krok od ogłoszenia języka ojczystego językiem powszechnie obowiązującym w szkole. W kościelnych szkołach protestantów, którymi waldensi opiekowali się na dużą skalę, wprowadzenie języka ojczystego stało się zrozumiałym. Ale fakt ten spowodował następne skutki: aby dać każdemu Biblię, trzeba było wszystkich nauczyć czytania i pisania.

Wartości religijne miały znaczenie dla wprowadzenia w życie idei powszechnego nauczania. Bardzo dobrze jest to widoczne w zgromadzeniach religijnych, dążących do powrotu do pierwotnego chrześcijaństwa¹⁷.

Z tą myślą została wydana w 1502 r. pierwsza specjalna książka dla dzieci – katechizm „Dziecięce pytania”. W końcu w szerokim zakresie z żądaniem powszechnego nauczania wystąpił Luter, przywódca protestantyzmu, ogłaszając w formie nakazu – obowiązku prowadzenia nauczania ze strony państwa. Tak powstała idea obowiązku szkolnego i powszechnego nauczania. Na tym tle ukształtowała się wysoka pozycja roli wykładowcy. Luter nie pozostał obcym duchowi tego czasu i uważał szkołę za potrzebną bez względu na swoje zainteresowania religijne. W licznych kazaniach dużo uwagi poświęcał wychowaniu i nauczaniu. Opowiadał się za nauczaniem języków obcych, a także matematyki, historii, muzyki, szeroko popularnej w Niemczech.

Protestantyzm wyrósł w swej idei z potrzeby bezpośredniego kontaktu z Bogiem. Tak też w Niemczech miały miejsce pierwsze próby wprowadzenia powszechnego nauczania. Oczywiście protestanci cechowali się wielką starannością w walce z katolickim kościołem. Decydujące dla nich były jednak wartości

¹⁶ Tamże, s. 130.

¹⁷ Tamże, s. 131.

religijne, a zainteresowanie oświatą było kwestią drugoplanową, co obniżyło efektywność wprowadzanych zmian.

Na zakończenie, wypada dodać, że zainteresowania oświatą znalazły szeroki odzew u bliskiego, bardziej wykształconego współpracownika Lutra i reformatora religijnego uważanego za współtwórcę reformacji – Filipa Melanctona (1497–1560), który zdobył przydomek „przewodnika Niemiec”, gdzie zreorganizował szkolnictwo, a jego idea wiary w naukę języków klasycznych, głównie greckiego zaowocowała wzmocnieniem szkół typu klasyczno-filologicznego i wprowadzeniem szkoły humanistycznej, która stała się wzorcem dla szkół na Śląsku i Pomorzu¹⁸. Nurt taki zachował się tylko u J. Sturma (1507–1589), który wystąpił jako kierownik szkoły średniej, i praktyczny działacz tego kierunku. Chociaż w jego programach były szersze zadania, wszystkie one zastąpione zostały nauczaniem języka łacińskiego i starożytnej literatury.

W połowie XVI w. klasyczne szkoły średnie przyjęły nazwę gimnazjów, nawiązujących do zadań antyku.

Zakończenie

„Dziedzictwo reformacji widać nie tylko w kwestii religii, ale też w pewnym myśleniu o edukacji i szkolnictwie czy też w swoistym kulcie książki oraz kulturze muzycznej. Reformacja przyczyniła się ponadto do rozwoju ojczystego języka – ukazała się przecież edycja Pisma Świętego po polsku, jak np. Biblia Gdańska”¹⁹.

Historia idei pedagogicznych w ujęciu Rubinsteina pokazuje jak ważna jest analiza ważnych czynników, które wpłynęły na formowanie się i powstanie istotnych, znaczących idei pedagogicznych.

Bibliografia

- Encyklopedia PWN – wielkie biografie – przywódcy reformatorzy myśliciele*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Geneza-upadek-i-dziedzictwo.pdb z Prof. Januszem Maciuszko rozmawiał Waldemar Kowalski*, <http://www.gazetazgoda.pl/2016/genzeza-upadek-wwPol-sce> 11.05.2017 *Gazeta Dziennik Polonii w Kanadzie* (11.05.2017).

---

¹⁸ Tamże, s. 132. *Encyklopedia PWN – wielkie biografie – przywódcy reformatorzy myśliciele*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 311.

¹⁹ *Geneza-upadek-i-dziedzictwo.pdb z Prof. Januszem Maciuszko rozmawiał Waldemar Kowalski*, <http://www.gazetazgoda.pl/2016/genzeza-upadek-wwPol-sce> 11.05.2017 *Gazeta Dziennik Polonii w Kanadzie* (11.05.2017).

Sztobryn S., *Filozofii wychowania w twórczości M.M Rubinsteina (1878–953)*, Uniwersytet Łódzki, Pedagogika Filozoficzna, nr 1 (2006).

Okoń W., Dembska J., Niemierko B., *Pięcioletni słownik terminów pedagogicznych, polski, angielski, francuski, niemiecki, rosyjski*, Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Pedagogicznych, Ossolińskich, 1990.

Рубинштейн М.М., „История идеи педагогических вее основных чертах”, Типография дома трудящихся, Иркутск, 1922, М.М. Rubinstein, *Historia idei pedagogicznych w jej głównych zasadach*, przekład Julia Skakalska, Wydawnictwo Dom Pracujących, Irkuck, 1922. http://elib.gnpbu.ru/text/rubinshteyn_istoriya-pedagogicheskikh-idey_1922/fs,1/ (9.09.2017).

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Reformacja> (11.05.2017).

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Historiaidei> (18.09.2017)

The idea of universal education in Reformation Pedagogy in M.M. Rubinstein interpretation on *History of Educational Ideas in Main Principles*

Summary

The idea of universal education has arisen in the Reformation Period. It was an effect of some trends which had the most decisive impact on its arise (Christianity), earlier thinking of stoicism about a man, the situation of prevention of children and also a few inventions and discoveries such as compass, dynamite, discovery of America, which caused journeys, a shift from natural economy to industrial and trade economy. The idea of universal education caused that a state had to put in realisation that important educational project.

Keywords: educational ideas, history of educational ideas, pedagogics of Reformation, M.M. Rubinstein, universal education.